

Zwaan-kleef-aan. Visuele knipogen in het schrijversportret van Jan van Gijsen (1668-1722)

Lieke van Deinsen

Samenvatting

In 1712 vervaardigde de jonge graveur Jacob Folkema een portretgravure van de populaire journalist-dichter Jan van Gijsen. Door middel van visuele verwijzingen ving de graveur twee ogenschijnlijk tegenstrijdige drijfveren achter Van Gijsens schrijverschap in één beeld: het streven naar symbolisch en economisch kapitaal.

Abstract

In 1712, the young engraver Jacob Folkema produced a portrait engraving of the popular journalist-poet Jan van Gijsen. Through visual references, the engraver captured two seemingly contradictory motivations behind Van Gijsen's authorship in one image: the pursuit of symbolic and economic capital.

Hoe verbeeld je een broodschrijver? Die vraag moet Jacob Folkema (1692-1767) door het hoofd zijn gegaan toen hij in het najaar van 1712 de opdracht kreeg om een nieuw portret van de journalistieke dichter en wever Jan van Gijsen te maken.¹

Het verzoek, dat vermoedelijk kwam van Van Gijsens uitgever, viel niet uit de lucht. Portretgravures waren bij aanvang van de achttiende eeuw een vast onderdeel van het publieke imago van schrijvers. Vanaf omstreeks 1600 onttrokken zij zich steeds vaker aan de anonimiteit van de rederijkerskamers en zochten de schijnwerpers op. Het groeiende belang van de publieke literaire *persona* vertaalde zich ook in de snelgroeiende populariteit van het schrijversportret. Mede dankzij de technische innovatie van de drukpers werden visuele voorstellingen van schrijvers een belangrijk marketinginstrument.² Steeds vaker kregen publicaties een schrijversportret mee en vonden losse exemplaren hun weg naar de bibliotheken en studeerkamers van literaire fans. In de regel waren deze beeltenissen sterk gelijkvormig van opzet. De archetypi-

¹ Met dank aan Anna de Haas, wier aanstekelijke fascinatie voor Van Gijsen inspireerde tot deze bijdrage, en die een eerdere versie ervan tegen het licht hield.

sche schrijver werd vanaf heuphoogte geportretteerd, veelal aan het werk, omringd door boeken en objecten die zijn schrijverschap symboliseerden en diens status als *poeta doctus*, geleerde dichter, onderstreepten.

Maar paste Van Gijsen wel in die klassieke mal? Uit de recente Van Gijsen-biografie van Anna de Haas blijkt zonneklaar dat hij te boek stond als een markante verschijning in de achttiende-eeuwse literaire wereld. Had Van Gijsen in zijn jeugd misschien nog een glansrijke toekomst als traditioneel (lees: klassiek) dichter voor zich gezien, op het moment dat hij zich door Folkema liet portretteren, waren die ambities allang naar de achtergrond verdwenen (De Haas, 2023, p. 53-54). Van Gijsen kwam er zelfs voor uit dat hij geen Latijn (en evenmin Frans) beheerste, waarmee hij zichzelf publiekelijk diskwalificeerde als *poeta doctus* (De Haas, 2023, p. 50). Zeker vanaf zijn overstap naar de jonge en ambitieuze Amsterdamse uitgever Jacob van Egmont, zette Van Gijsen zijn zinnen op een loopbaan als voltijds broodschrijver, met gelegenheidsgedichten en (soms bijtende) journalistiek als zijn voornaamste pennevrouwen (De Haas, 2023, p. 90). Zowel schrijver als uitgever waren erop gebrand het ‘merk’ Van Gijsen sterk in de markt te zetten. Maar de vraag was dus hoe precies. Het publieke imago van broodschrijvers was een bijzonder heikele kwestie. Commercieel schrijverschap werd in de eerste decennia van de achttiende eeuw met minachting bekeken (De Haas, 2023, p. 24-42). Veel broodschrijvers kwamen niet openlijk uit voor hun economische drijfveren. En als ze dit deden, dan getuigde hun publieke beeldvorming vaak van een worsteling tussen symbolisch en economisch kapitaal (vgl. Van Deinsen, 2023).

1. IN DE KLASSIEKE MAL

Bij het zoeken naar een gepast beeld zal de jonge, onervaren Folkema ongetwijfeld met een schuin oog hebben gekeken naar het wat onbeholpen portret dat enkele jaren eerder van Van Gijsen in omloop was gebracht. In 1707 vervaardigde Pieter Langendijk (1683-1756), die duidelijk meer affiniteit met pen dan met burijn had, een portretgravure voor de uitgave van Van Gijsens verzamelde dichtwerk, dat tussen 1707 en 1711 in drie delen werd uitgegeven (Fig. 1). Langendijk legde Van Gijsen op traditionele wijze vast: in driekwart

² Voor een eerste aanzet tot een transhistorische studie van het schrijversportret in de Nederlandse letterkunde, zie: Bax, Van Deinsen, Honings & Mourits, 2023. Het belang van portretten in de ‘branding’ van vroegmoderne Nederlandse auteurs beschreef ik, samen met Nina Geerdink, in: Van Deinsen & Geerdink, 2021.

profiel, gehuld in een ongedefinieerde klassieke mantel. In het onderschrift beklemtoonde hij dat Van Gijsen, ondanks de hoon die hem soms ten deel viel, als klassiek dichter zijn sporen had verdiend. Hij was ‘Geteeld voor Pallas Troon’; zijn geest was ‘genat, in Parnas Hengstebren’, en zijn poëzie vierde ‘Minerf en Muza’ op ‘Neêrlands Helikon’, aldus Langendijk. Al bij al was er weinig ruimte voor Van Gijsens eigenzinnige signatuur.

Fig. 1: Pieter Langendijk, portret van Jan van Gijsen, 1708. Teylers Museum, objectnummer PP 0485.

Op het eerste gezicht leek Folkema een met zijn voorganger vergelijkbare strategie te verkiezen. Ook zijn portret, dat vanaf december 1712 voor ‘een civiele prys’ te verkrijgen was in Van Egmonts boekhandel aan de Reguliersbreestraat, verbeeldde Van Gijsen op de eerste plaats als een geleerde dichter (Van Gijsen, 1713, p. 56) (Fig. 2). Het is niet ondenkbaar dat Folkema zich hierbij heeft laten inspireren door het populaire portret dat Cornelis Visscher (1629-1658) van Joost van den Vondel maakte (Fig. 3). Van Gijsen is gezeten voor een boekenkast en werpt de toeschouwer een ernstige blik toe. Net als Vondel houdt hij een beschreven rol papier in zijn hand met een verwijzing naar de klassieke dichtkunst, de epiek (‘Helde Digt’) in Van Gijsens geval.

Samen met de zinnebeeldige voorstellingen van de dramatiek ('Treur Spel') en lyriek ('Lier Digt') in de bovenhoeken van de prent, wordt Van Gijsen zo gepresenteerd als een auteur met affiniteit met de hoofdgenres van de klassieke literatuur, genres die Van Gijsen in de praktijk amper of niet beoefende.

Fig. 2: Jacob Folkema, portret van Jan van Gijsen, 1712. Stadsarchief Amsterdam, objectnummer 010097008469.

Om het beeld van Van Gijsen als *poeta doctus* kracht bij te zetten, voegde Folkema nog een voorstelling van de Helikon toe, de klassieke zangberg waar de muzen huisden. In de bron aan de voet van de berg dobbert een zwaantje. Voor contemporaine kenners van de klassieke traditie stond dit dier symbool voor klassiek dichterschap. Zo stond Vergilius bekend als de zwaan uit Mantua, en Vondel als de Keulse zwaan. Het wapen van de dichter, centraal onder het portret, werd omringd door het traditionele symbool van dichterlijke roem: de lauwerkrans. En opnieuw waren er woorden van Langendijk toegevoegd om Van Gijsens status als *poeta doctus* te onderschrijven. 'Alles bij elkaar verheft deze prent Van Gijsen tot literaire hoogten die hij, behalve mis-

schien in zijn jonge jaren, nooit geambieerd heeft en zeker nooit bereikt', zo concludeert de Van Gijsen-biograaf (De Haas, 2023, p. 151).

Fig. 3: Cornelis Visscher (II), portret van Joost van den Vondel, 1657. Rijksmuseum Amsterdam, objectnummer RP-P-1888-A-13896.

2. BROODSCHRIJVER IN BEELD

Toch lijkt Folkema ook de commerciële dimensie van Van Gijsens schrijverschap in beeld te hebben willen brengen. Via subtiele details voorzag hij het ogenschijnlijk eenduidige beeld van Van Gijsen als geleerde dichter van nuance. Mogelijk keek hij ook hier de kunst van Visscher af. Waar een los vel hangend aan de boekenkast achter Vondel een toespeling op diens geruchtmakende hekeldichten maakte, voegde Folkema een vergelijkbare verwijzing toe: links achter de schrijver herkende de oplettende kijker een exemplaar van Van Gijsens *Amsterdamsche Mercurius*, het populaire (maar weinig verheven) weekblad waarmee de schrijver furore maakte. En ook de prominentie van het wapenschild kon de lezers hebben herinnerd aan diens ambities: eerder al had Van Gijsen zijn lezers laten weten dat ze de aanwezigheid daarvan

konden beschouwen als keurmerk van authenticiteit, ongetwijfeld met als doel zijn beurs en naam te beschermen (De Haas, 2023, p. 108).

Maar de meest creatieve toespeling op Van Gijsens tweeledige schrijverschap zat verstopt in twee wat merkwaardige details aan de onderzijde van de prent. Twee putti, gezeten op zwanen, flankeren het portret. Ze staan niet symbool voor hoge literaire genres, maar voor respectievelijk het ‘Klugt Spel’ en het ‘Minne Digt’, waarmee de schrijver zijn brood probeerde te verdienen. Daarenboven fungeerden ze als een visuele knipoog naar het portret van een andere schrijver die eerder met succes symbolische en economische motieven in zijn beeldvorming had weten te verwerken: Jan Jansz. Starter (1593-1626). Folkema ontleende de details aan het frontispies van de tweede vermeerderde editie van diens populaire liedbundel, *Friesche Lusthof* uit 1623 (Fig. 4). En niet toevallig. De analogie tussen de twee auteurs was opvallend. Ook Starter zou zijn werk nadrukkelijk in de markt zetten met een winsttoogmerk. Ook Starter klaagde openlijk over clandestiene uitgaven die hem inkomsten kostten. En bovenal, ook in Starters portret kwamen de twee gezichten van diens schrijverschap samen: enerzijds de hoogdravende dichter en anderzijds de commerciële dichter, die vooral schreef voor een groot publiek in humoristische genres (Van Deinsen & Geerdink, 2021). Op innovatieve wijze maakte Folkema dus duidelijk dat Van Gijsen ook wat zijn commerciële kant betrof in een literaire traditie stond.

Fig. 4: Jan van de Velde (II), portret van Jan Jansz. Starter, 1623.
Rijksmuseum Amsterdam, objectnummer RP-P-OB-15.270.

Of alle tijdgenoten van Van Gijsen in staat waren deze visuele knipogen te doorgronden, valt te bezien. Maar de lezers die de renaissancistische vaardigheid van het emblematisch kijken nog bezaten, moeten zeker gevoelig zijn geweest voor dergelijke toespelingen. Het is een gevoeligheid die in de bloeiende studie naar de beeldvorming van auteurs nog te weinig wordt meegenomen. Ondanks de vele schrijversportretten die in de vroegmoderne tijd in omloop zijn gebracht, kent het genre in de literatuurgeschiedschrijving een stiefmoederlijke behandeling. Lange tijd werd de analyse van picturale bronnen niet vanzelfsprekend gerekend tot het takenpakket van de literatuurhistoricus. Vroegmoderne auteursportretten worden (net als moderne varianten overigens) vaak als marginalia of als illustratiemateriaal gebruikt, maar de manieren waarop schrijvers in beeld gebracht worden, berusten zelden op toeval. In de regel was een schrijversportret, zo bewijst de casus van Van Gijsen maar weer, de uitkomst van een (soms wringend) samenspel van traditie en vernieuwing. Een hoofdstuk uit de literatuurgeschiedenis dat ook voor ons als literatuurhistorici kan worden geopend, indien we een goed oog voor detail ontwikkelen.

Over de auteur

Lieke van Deinsen is onderzoeksprofessor Historische Nederlandse Letterkunde aan de KU Leuven.

Literatuurlijst

- Bax, S., Van Deinsen, L., Honings, R. & Mourits, B.** (2023). *Iconische schrijvers. Geschiedenis van het Nederlandse auteursportret*. Zutphen: Walburg Pers.
- De Haas, A.** (2023). *Jan van Gijsen (1668-1722). Een journalistieke broodpoët in de Jordaan*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Van Deinsen, L. & Geerdink, N.** (2021). 'Cultural Branding in the Early Modern Period: The Literary Author.' In Van den Braber, H., Dera, J., Joosten, J. & Steenmeijer, M., *Branding Books Across the Ages. Strategies and Key Concepts in Literary Branding*. Amsterdam: Amsterdam University Press, pp. 31-60.
- Van Deinsen, L.** (2023). 'Een dichtende boer in beeld. De zorgvuldige beeldvorming van Hubert Korneliszoon Poot.' In Bax, S., Van Deinsen, L., Honings, R. & Mourits, B., *Iconische schrijvers. Geschiedenis van het Nederlandse auteursportret*. Zutphen: Walburg Pers, pp. 60-71.
- Van Gijsen, J.** (1713). *Weekelyksche Amsterdamsche Merkuuren; Verhaalende op een Boertige wys, 't voornaamste Nieuws door heel Europa. Derde deel*. Amsterdam: Jacobus van Egmont.